

Leven in Afrika, over wonen met elkaar

Harrie Leyten

De voorouders

Iedere Afrikaanse samenleving is zich bewust van haar eigen identiteit. Ze ontleent haar zelfvertrouwen en haar bestaansrecht aan de historie. Men is er immers van overtuigd, dat het heden en het verleden een onverbreekelijke eenheid vormen, dat de kracht van het heden stoelt op de bewezen verworvenheden van het verleden.

Waarden en normen die vanuit een ver verleden zijn overgeleverd van generatie op generatie, hebben bewezen veiligheid te bieden aan de levenden.

De leiders van de traditionele samenleving, de familie of het dorp, baseren hun autoriteit niet op democratisch overeengekomen afspraken, maar op regels en wetten die ooit door de voorouders zijn ingesteld. Wil de samenleving niet in conflict komen met deze voorouders, dan is het zaak de door hen ingestelde autoriteit van de huidige leiders te eerbiedigen.

Voor veel samenlevingen in Afrika zijn voorouders van levensbelang. Dat wil niet zeggen dat álle overledenen als voorouders gerespecteerd worden, enkel zij die in hun leven een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het welzijn van familie en dorp, die in oorlogstijd met succes have en goed verdedigd hebben, of belangrijke overwinningen hebben bewerkstelligd, die om hun wijs bestuur of om hun deskundigheid, om hun hoge leeftijd en hun vele nakomelingen een onvergetelijke plaats hebben verworven. Zij leven met naam en toenaam voort in de herinnering; hun heldendaden worden bezongen op familie -en dorpsfeesten.

Andere voorouders leefden zo lang geleden, dat men niet meer weet wat ze deden, al gelooft men dat ze hun invloed op het voortbestaan van hun nakomelingen hebben gehad. Ze zijn in mythen gehuld; soms zijn ze onnaams of hebben de gedaante van een dier aangenomen. Soms ook worden ze beschouwd als kinderen van God, waardoor een volk zijn goddelijke herkomst kan verklaren. Het is van belang gelegenheden als huwelijksfeesten of begrafenisplechtigheden waarbij naaste en verre verwanten aanwezig zijn, te vieren. Zij bevestigen het familieverband dat zijn oorsprong vindt in een gemeenschappelijke voorouder.

Voorouders beïnvloeden het dagelijks leven en laten waar nodig van zich horen. Zij kunnen aan de mens in zijn droom verschijnen om hun wensen kenbaar te maken, om te waarschuwen voor gevaar, ziekte of dood. Die

dromen kunnen zo angstaanjagend zijn, dat men bescherming zoekt bij de wijze man of vrouw uit het dorp die de geheimen van het leven kent en de kruiden die genezing brengen.

Als de gemeenschap wordt getroffen door onheil: een mislukte oogst, ziekte, dood, dan kan het zijn dat de voorouders daarmee hun ongenoegen kenbaar maken. En ook dan moet de wijze man of vrouw worden geraadpleegd om de verstoorde harmonie in de natuur of in de harten van de mensen te herstellen. Soms kan een probleem binnen dorp of familie zulke vormen aannemen, dat enkel een directe uitspraak van de voorouders de oplossing kan bieden. Tijdens een plechtigheid met zang en dans worden dan de voorouders opgeroepen zich uit te spreken. Dat zullen zij doen met behulp van een medium: een danser die in trance klanken uitstoot welke enkel een priester of ziener kan verklaren. Voorouders kunnen ook worden benaderd door één persoon in de beslotenheid van de familie, het eigen huis. Zo heeft elke familie voorwerpen of beelden die de voorouders voorstellen en waarin de voorouders ook aanwezig zijn, als men contact met hen zoekt en vraagt om hulp.

De familie

In Afrika is het gezin: vader, moeder en kinderen, niet de basis van de samenleving, al wordt het gezin als leefeenheid in de steden onder invloed van het westen, wel belangrijker.

Op het platteland staat de familie centraal en wonen grootouders met hun gehuwde zonen of dochters en hun kleinkinderen in een en hetzelfde huis. In sommige gebieden in Afrika wordt de familie bepaald langs de vrouwelijke lijn (het zogenaamde matrilineaire verwantschapssysteem). Kinderen en bezittingen behoren daar tot de groep van de vrouw. In andere gebieden behoort men tot de familie van de vader (het patrilineaire verwantschapssysteem). Er bestaan ook mengvormen en varianten op beide systemen. Maar altijd wonen er meerdere gezinnen in één huis. De kinderen weten weliswaar wie hun ouders zijn, maar ze groeien op in een groter verband waarin neefjes en nichtjes beschouwd worden als broertjes en zusjes en ook zo worden aangesproken. Het schept een verbondenheid met de verwanten die een leven lang duurt. De volwassenen uit de familie zijn voor de kinderen allen 'vader' of 'moeder'. De kinderen kunnen altijd een beroep op hen doen en bij hen terecht voor onderdak, voedsel en steun op velerlei gebied.

Later, wanneer ze oud zijn, kunnen zij op hun beurt terugvallen op de jongeren uit de gehele familie. De familieband bestrijkt vaak meerdere dorpen en wie op reis gaat en in een vreemd dorp komt, zal ook altijd navraag doen of er familie van hem woont. Als dat zo is, zal die familie hem als gast opnemen in haar huis.

De hofstede

Omdat er vaak veel mensen tezamen wonen, zijn de huizen doorgaans groot en tellen veel kamers. Men zou ze 'hofsteden' kunnen noemen. Soms zijn de kamers van een hofstede gebouwd rond één of meer binnenplaatsen, zoals in veel streken in de regenwouden van West Afrika. Soms bestaat een huis uit een aantal afzonderlijke kamers, elk met een eigen dak, maar onderling verbonden door lage muren. Zulke huizen treft men aan in de savannegebieden zuidelijk van Sahara.

Karakteristiek voor alle woonvormen is de geslotenheid naar buiten. Een huis kan nog zo groot zijn en nog zo uitgestrekt, zelden is er meer dan één deur naar buiten en in de buitenmuren zijn weinig of geen ramen. Hierdoor weten de bewoners zich veilig voor vijandige mensen of dieren.

De grootouder of familieoudste en ieder van zijn gehuwde zonen of dochters heeft haar of zijn eigen kamer. Kleine kinderen slapen bij de moeder. Opgroeiende jongens krijgen soms een eigen kamer. De familieoudste heeft vaak nog de beschikking over een aparte ontvangstruimte. Tegenwoordig is zo'n ruimte gemeubileerd met stoelen, een lage tafel, een kast met glaswerk en schilderijen aan de wand. Vroeger was deze ruimte nauwelijks gemeubileerd. Er stond alleen maar een uit hout gesneden stoel voor de familieoudste. Anderen zaten op de grond. Oorspronkelijk is een stoel eerder een statussymbool dan een gebruiksvoorwerp. Hij weerspiegelde de maatschappelijke positie of de politieke macht van de eigenaar. In sommige streken, zoals bij de Akan-sprekende volken van Ivoorkust en Ghana, wordt de zetel gezien als drager van de ziel van de eigenaar. Na de dood van een dorpshoofd wordt zijn stoel bijgezet in het zogenaamde stoelenhuis, naast de zetels van zijn gestorven voorgangers.

De huizen van vooraanstaande burgers en van leiders onderscheiden zich vaak van andere door een extra versiering. Bij de Dogon worden het slot van de deur of de deur zelf versierd met afbeeldingen van familieleden of voorstellingen uit de verhalenwereld. Bij de Yoruba in Nigeria worden de zuilen die het overstekende dak schragen, soms gebeeldhouwd tot indrukwekkende ruitfiguren of priesters om daarmee uiting te geven aan de politieke of religieuze status van de eigenaar.

Bijna elk huis in Afrika bevat een ruimte die heilig is. In dit 'heiligdom' worden de beelden en de voorwerpen bewaard, die de bewoners van het huis moeten beschermen tegen ziekten, ongeluk, diefstal en een slechte oogst. Ook staan er voorwerpen of beelden die de vrouwen vruchtbaarheid schenken, of die het persoonlijk succes van de man benadrukken, zoals de Ikenga-beelden van de

Ibo in Zuid Nigeria. Er staan beelden die voor een bepaalde gelegenheid werden gesneden, zoals bij het overlijden van één of beide leden van een tweeling. 's Morgens vroeg gaat de familieoudste dit heiligdom binnen om de voorouders te begroeten, hun te zeggen dat de nacht in vrede is verlopen en om hun zegen te vragen voor de komende dag. Als er ruzie is in de familie of als er zieken zijn, maar ook als er iets belangrijks staat te gebeuren, zal hij er binnengaan om te bidden en te offeren, zodat de krachten die er verblijven, hem en zijn familie goed gezind zullen zijn.

Karakteristiek voor de wooncultuur in Afrika is het gebruikte bouw materiaal dat altijd uit de onmiddellijke omgeving afkomstig is en nooit over langere afstand is aangevoerd. De eerste verandering in dat beeld kwam met de introductie van ijzeren, later aluminium golfplaten die gebruikt worden als dakbedekking.

De bewoners van een huis ontmoeten elkaar op de binnenplaats, want alle kamers in het huis zijn privé en mogen door anderen niet worden betreden. Op die binnenplaats speelt het dagelijks leven zich af. Kleine kinderen spelen er; mannen praten met elkaar of spelen het mankalaspel; de familieoudste ontvangt er zijn vrienden en bekenden. Ook de keukens zijn doorgaans buiten; alleen in de regentijd wordt er onder een afdak gekookt. Keukens zijn het domein van de vrouw; mannen behoren er niet te komen.

Opvoeding

De zorg voor de kinderen is vooral het taak van de vrouw. De vader heeft weinig bemoeienis met de opvoeding van zijn kinderen wanneer ze nog jong zijn. Hij laat dit over aan zijn vrouw en haar familie.

In de eerste twee of drie jaar van zijn leven is een kind niet zonder zijn moeder. 's Nachts slaapt het tegen haar aan, overdag speelt het bij zijn moeder of zit in een draagdoek op haar rug op weg naar de markt of het land. Pas na de geboorte van een volgende baby wordt het kind overgelaten aan de zorg van anderen: grootmoeder, tantes of oudere zusjes. Een jongen die zelfstandig en goedgemanierd kan eten, mag samen met zijn vader aan tafel. Meisjes blijven altijd met hun moeder eten en dat gebeurt pas als vader klaar is. Als een jongen oud genoeg is om een beroep te leren: landbouwer, jager, visser, dan pas zal de vader zich intenser met hem bemoeien. Meisjes leren van hun moeder hoe ze een goede huisvrouw en marktverkoopster kunnen worden. De verantwoordelijkheid van de man uit zich vooral in de mate waarin hij zijn vrouw en kinderen bescherming en veiligheid biedt. Hij bouwt het huis, ontgint nieuw land en waakt over de bezittingen. Getrouwde mannen en vrouwen

hebben hun eigen domein die de taken en verantwoordelijkheden van de twee seksen afbakent. Mannen en vrouwen betreden elkaars domeinen niet.

Voeding

De dagtaak van een Afrikaanse vrouw is zwaar en lang niet te vergelijken met die van een huisvrouw in Nederland. De man beschermt het leven van de zijnen; de vrouw heeft de volle zorg voor dat leven. Een groot deel van de dag wordt gebruikt voor de bereiding van het voedsel. Het water om te koken, maar ook voor het dagelijkse bad moet soms kilometers ver uit een rivier of een put worden gehaald in kruiken, emmers of diepe schalen die op het hoofd worden gedragen.

De grotere kinderen helpen hier bij. De ingrediënten voor de maaltijden moeten veelal elke dag van het land of van de markt worden gehaald. Het klaarmaken van de maaltijd kan uren duren. Tegenwoordig kent men in Afrika, zoals in Nederland, pannen van aluminium en van email, maar ook de traditionele aardewerk potten, kommen en schalen worden nog overal gebruikt. De vrouwen maken en bakken de potten zelf, ook zijn er plaatsen waar enkele vrouwen voldoende aardewerk vervaardigen voor de lokale markt. Ook houten nappen en kommen en schaaltes uit kalebassen gemaakt, komen overal voor. De vorm en de versiering verschilt per streek en per volk. In elke Afrikaanse keuken vindt men de zware, houten vijzel waarin met een stevige, uit boomstam vervaardigde stamper rijst en graan worden fijngestampt om er een dikke pap van te kunnen maken.

Het koken gebeurt op een open vuur tussen drie stenen waar de kookpot op rust. Het is een wijze van koken die veel brandstof kost. In dun beboste savannegebieden moet het brandhout soms van kilometers ver worden aangevoerd.

Behalve haar opvoedende taak en haar taak in de keuken, werkt de vrouw ook op het land. De grond die haar man heeft ontgonnen, wordt door haar gewied en ze helpt mee met de oogst. Soms hebben vrouwen een eigen stuk grond waarop ze groenten en kruiden verbouwen voor eigen gebruik. Wat ze over hebben, verkopen ze op de markt waardoor ze over een eigen inkomen kunnen beschikken.

In de droge savanne gebieden is het werk op het land beperkt tot de vier of vijf maanden durende regentijd. De oogst die daarna wordt binnengehaald moet de familie de rest van het jaar tot voedsel dienen. In de vochtige regenwoudzones kan het hele jaar door op het land worden gewerkt. Elke maand kent specifieke producten en de daarvoor nodige werkzaamheden.

Zorg voor het lichaam

De zorg voor elkaar uit zich onder meer in de hulp die vrouwen elkaar bieden bij het kappen van het haar. Het wordt gekamd, in strengen gebonden en omwikkeld met draad. De strengen worden vervolgens tot kunstige kapsels gevlochten en gemodelleerd. De kapsels wisselen onderling sterk; er is een eindeloze reeks varianten mogelijk, elk met een eigen naam.

De zorg voor het kapsel is maar een onderdeel van de zorg die Afrikanen aan het lichaam besteden, en die in een tropisch klimaat van levensbelang is.

Kinderen wordt al vroeg het belang van lichaamshygiëne bijgebracht.

Uiterlijk en kleding zijn voor een Afrikaan erg belangrijk. Veel aandacht wordt besteed aan make-up met natuurlijke kleurstoffen; Afrika kent zeer fraaie sieraden: armbanden, colliers, enkelbanden, haarspelden. Veel beelden en maskers getuigen van die nadrukkelijke zorg voor het lichaam. Veel aandacht is besteed aan het kapsel, de vorm van het lichaam en de gezichtsuitdrukking.

Voor de beelden van de Baule in Ivoorkust staan hierom bekend. Voor de Baule en voor veel Afrikaanse volken is de ideale vrouw volslank van postuur, goed verzorgd in kapsel en uiterlijk en met een glanzende huid. De gezichtsuitdrukking treft ons vaak door afstandelijke koelheid, bedoeld als expressie van mannelijke of vrouwelijke waardigheid die vrij is van opwinding, driften of woede; iets wat Europeanen niet altijd begrijpen of verkeerd interpreteren, omdat zij een beeld hebben van de Afrikaanse samenleving dat de vitaliteit juist benadrukt.